

***El-Keşşâf* ta Gizli *İ'tizâl*: ez-Zemaḥşerî'nin Tefsir Mukaddimesi Üzerinden *Halku'l-Kur'ân* Tartışmaları**

MESUT KAYA
Şırnak Üniv. İlahiyat Fakültesi
mesudkaya@hotmail.com

Öz

Hicrî 7. ve 8. yüzyıl ilmî çevrelerinde dile getirilen iddialardan biri, Mu'tezile'nin geç dönem temsilcilerinden ez-Zemaḥşerî'nin, *el-Keşşâf* adlı tefsirinde *i'tizâlî* fikirleri gizli bir şekilde işlediğidir. Bu iddia, tefsir faaliyetleri içinde, ez-Zemaḥşerî'nin gizli *i'tizâlî* fikirlerini açığa çıkarmak ya da tefsiri bu fikirlerden tecrit etmek gibi bir uğraşmayı ortaya çıkarmış; ayrıca *el-Keşşâf* üzerine yazılan şerh ve haşiye eserlerinde, ez-Zemaḥşerî'nin *i'tizâlî* fikirleri tartışılmıştır. Benzer bir tartışmada, ez-Zemaḥşerî'nin *el-Keşşâf*'in mukaddimesinin ilk cümlelerine Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrine referansla Mu'tezilî öğretiyi veciz bir üslupla yerleştirdiği iddia edilmiş; ayrıca ilk cümlede Kur'an'a atıfla *haleka* fiilini kullandığı ve daha sonra o fiili değiştirdiği rivayeti dillendirilmiştir. Bu makale, şarihlerin görüşleri üzerinden ez-Zemaḥşerî ve *el-Keşşâf*'in mukaddimesi hakkında ileri sürülen söz konusu iddiaları tetkik etme amacındadır.

Anahtar Kelimeler: ez-Zemaḥşerî, *i'tizâlî* görüşler, *el-Keşşâf* mukaddimesi, *halku'l-Kur'ân*, *el-Keşşâf* şerhleri, Kur'an'ın yaratılmışlığı

Abstract

Disguised *İ'tizâl* in *al-Kashshâf*: Discussions on the Createdness of the Qur'an through al-Zamakhsharî's Introduction to His *Tafsîr*

One of the discussion topics that found a place in the scholarly circles in the 7th and 8th centuries of Hijra was whether or not Abū al-Qāsim Maḥmūd ibn 'Umar al-Zamakhsharî, a supporter of Mu'tazilite thought in later periods, had covertly promoted Mu'tazilite doctrines in his *tafsîr*, *al-Kashshâf*. This claim started new scholarly endeavors towards either uncovering the alleged subtle allusions in the *tafsîr* or exonerating it from such accusations. A similar debate revolved around the introduction of *al-Kashshâf*, where it is claimed al-Zamakhsharî tersely placed the Mu'tazilite doctrine of the createdness of the Qur'an. Reportedly he had first used in the initial sentence the verb *khalaqa* in reference to the Qur'an, but later he changed the verb. The purpose of this article is to examine those allegations about al-Zamakhsharî and his *tafsîr* by focusing on the views of the commentators.

Keywords: Al-Zamakhsharî, *i'tizâl*, Mu'tazilite doctrines, Introduction of *al-Kashshâf*, the createdness of the Qur'an, glosses and commentaries on *al-Kashshâf*